

TURINYS

PIRMA DALIS. MASKVA

1. Netikėtai užklupti / 10
2. Stalinas ieško gelbėtojo / 64
3. Tikslas – Smolenskas / 101
4. Maskva ar Kijevas? / 133
5. Didžioji Stalino klaida / 155
6. Mūšis dėl Kijevo / 175
7. Kodinis pavadinimas „Taifūnas“ / 195
8. Galutinis spurtas į Maskvą / 255
9. Kodėl nepavyko paimti Maskvos? / 291

ANTRA DALIS. LENINGRADAS

1. Grumtynės Baltijos šalyse / 334
2. Prasiveržimas Lugos fronte / 357
3. Leningrado priemiesčiuose / 389

TREČIA DALIS. ROSTOVAS

1. Per Nogajaus stepę / 414
2. Mūšis dėl Krymo / 434
3. Sovietų Sąjungos pramoniniame regione / 461

bokštą. Tai buvo vienintelis triukšmingas įvykis Rytų fronto pietiniame sparne.

Tik birželio 22-osios vakare 198-oji pėstininkų divizija atliko žvalgybą mūšiu kitame Pruto krante, turėdama tikslą užimti Skulenio kaimą, per kurį tekėjo upė irėjo pasienis. 305-asis pėstininkų pulkas užėmė gyvenvietę ir sukūrė placdarmą. Per kitas dienas šio placdarmo gynėjams teko atremti smarkias priešo atakas.

Diena keitė dieną. Delsimas armijų grupės šiauriniame sparne, kur veikė 6-oji ir 17-oji armijos, reiškė, kad Schoberto divizijos taip pat turi laukti. Galų gale liepos 1 d. vadovybė uždegė žalią šviesą. 198-oji pėstininkų divizija atakavo iš savo placdarmo. Po paros jos pavyzdžiu pasekė ir likusios XXX korpuso divizijos: generolo majoro Wittkės vadovaujama 170-oji pėstininkų divizija, o kartu su ja ir rumunų 13-oji ir 14-oji divizijos. Kiti du armijos korpusai – LIV ir XI korpusai – forsavo Prutą dešiniau ir kairiau XXX korpuso.

Net jeigu niekas nebūtų pagalvojęs, kad, prabėgus aštuonioms dienoms nuo karo pradžios, galima netikėtai užklupti priešą, 170-ajai divizijai, vis dėlto pavyko užimti medinį tiltą per Prutą šalia Cucoros kaimo ir jį išsaugoti sveiką. Per šią drąsą ir sumaniai parengtą operaciją leitenantas Jordanas greitai su savo būriu perėjo per prieštankines priešo gynybines pozicijas palei sovietų pasienį. Nuo priešo buvo išvalytas 800 m ilgio grįstas keliukas per pelkę. Per durtynes užimti priešo postai. Rytą prie tilto šalia kulkosvaidžių ir pelkėje gulėjo 40 nukautų raudonarmiečių. Tačiau ir Jordano būrys už šią pergalę brangiai sumokėjo: 24 jo būrio kareiviai žuvo arba buvo sužeisti.

11-osios armijos puolimas vis labiau įsibėgėjo. Vokiečiai puolė šiaurės rytų kryptimi, Dniestro link. Tačiau reikalai ėmė klostytis visai ne taip, kaip buvo suplanuota, ir Schobertas nesugebėjo įvilioti atsitraukiančių rusų į jiems paspėstus spąstus. Vokiečiams pavyko tik lėtai stumti atgal įnirtingai besipriešinantį priešą.

Po dešimt dienų trukusių įnirtingų mūšių Rundstedto tankų divizijos įsiskverbė kiek mažiau nei per 100 km į priešų teritoriją. Joms teko susiremti su žymiai pranašesnėmis priešų pajėgomis, nuolat atmušinėti kontratakas iš visų pusių, gintis nuo atakų iš dešinės, iš kairės, iš priekio ir iš užnugario. Didelės priešų pajėgos suorganizavo atkaklią, bet tuo pačiu metu ir judrią gynybą. Generolui pulkininkui Kirponosui

pavyko ištrūkti iš vokiečių paspėstų spąstų į šiaurę nuo Dniestro, neleisti vokiečiams pralaužti fronto ir atitraukti savo dalinius atgal prie gerai įtvirtintų pozicijų Stalino linijoje iš abiejų Mogiliovo pusių. Todėl Rundstedtui nepasisėkė įgyvendinti suplanuoto didelio masto prasiveržimo. Armijų grupės „Pietūs“ puolimo grafikas buvo suardytas. Ar buvo įmanoma kaip nors kompensuoti prarastą laiką?

Kita vertus, Centriniam fronte viskas klostėsi gerai. Po veržlaus prasiveržimo Hotho ir Guderiano tankų grupių tankų ir motorizuotosios divizijos, veikusios armijų grupės sparnuose, sparčiai puolė pagal planą, tiesiai per išgąsdintas bei blogai organizuotas rusų Vakarų fronto armijas ir užėmė pozicijas didelio masto dvigubojo apglėbio manevrui. Kaip tik čia, Centriniam fronte, numatyta imtis ryžtingų veiksmų dar pačioje šios kampanijos pradžioje. Šiems veiksams pasitelkta 1600 tankų, ir šios pajėgos, talkinamos generolo pulkininko Hoepnerio vadovaujamos 4-osios tankų grupės, kuri kol kas veikė armijų grupės „Šiaurė“ ruože, galiausiai turėjo užbaigti žygį Maskvos paėmimu. Atrodė, kad šis planas buvo veiksmingas. Tankų divizijos dar kartą pademonstravo žaibo karo taktiką visu gražumu – kaip ir prieš kurį laiką Lenkijoje ir Vakaruose. Bent jau viskas taip atrodė tiems, kas sėdėjo tankuose, veikusiuose puolimo smaigalyje. Tačiau čia buvusių pėstininkų, kaip ir jų ginklo draugų šiauriniame ruože, potyriai buvo kiek kitokie. Ir tai puikiai iliustruoja Bresto tvirtovė.

Birželio 22 d. 45-osios pėstininkų divizijos vyrai nė nesapnavo, kad jiems teks patirti tokių didelių nuostolių per šios senovinės tvirtovės šturmą. Kapitonas Praxa smūgiui, nukreiptam į pačią Bresto tvirtovės širdį, ruošėsi itin kruopščiai. 135-ojo pėstininkų pulko 3-iajam batalionui pavesta užimti tvirtovės Vakarinę salą ir vidurinę dalį su kareivinėmis. Šios operacijos planą vokiečiai detalčiai išnagrino prie vietovės maketo, kurį sukonstravo pagal aeronuotraukas ir senas schemas, užsilikusias dar nuo Lenkijos kampanijos, kai Brestas trumpam, iki jo perleidimo rusams, buvo atsidūręs vokiečių rankose. Guderiano štabo karininkai iš pat pradžių suprato, kad Bresto tvirtovė tankams neįveikiama ir kad ją paimti gali tik pėstininkai.

Apskritimu išdėstyta tvirtovė, užimančią maždaug 5 km² plotą, juosė grioviai ir upės atšakos. Jos vidinė erdvė buvo kanalų ir pratakų

1940 m. Bresto tvirtovės aeronuotrauka.

padalinta į keturias nedideles salas. Krūmuose ir tarp medžių slėpėsi gerai užmaskuoti kazematai, snaperių apkasai, sukiojamieji šarvuoti bokšteliai su prieštankiniais ir priešlėktuviniais pabūklais. Birželio 22 d. Breste iš viso buvo dislokuoti penki Raudonosios armijos pulkai, įskaitant du artilerijos pulkus, vieną žvalgybos batalioną, vieną savarankišką priešlėktuvinės artilerijos padalinį, tiekimo batalioną ir karo medikų batalioną.

Generolas Karabyševs, paimtas į nelaisvę už Biarezinos dar pačioje kampanijos pradžioje, kvočiamas teigė, kad 1941 m. gegužę jam, kaip fortifikacijų specialistui, buvo įsakyta atlikti vakarinių gynybinių pozicijų patikrą. Birželio 8 d. jis išvyko į šią komandiruotę.

Birželio 3 d. sovietų 4-oji armija paskelbė mokomąjį aliarmą. Štai kas buvo pasakyta šių pratybų ataskaitoje, kurią perėmė vokiečiai, apie 204-ąjį sunkiųjų haubicų pulką: „Baterijos nebuvo pasiruošusios pradėti šaudyti net ir praėjus šešioms valandoms po aliarmo paskelbimo.“

O štai kas teigta apie 33-ąjį šaulių pulką: „Budintieji karininkai nėra supažindinti su aliarmo paskelbimo tvarka. Lauko virtuvės neveikia. Pulkas išvedamas į žygį be priedangos...“ Apie 246-ąjį zenitinės artilerijos padalinį ataskaitoje teigiama: „Paskelbus aliarmą, budintis karininkas nesugebėjo priimti tinkamo sprendimo.“ Perskaičius šią ataskaitą, nebelieka pagrindo stebėtis, kodėl Bresto mieste dislokuotos pajėgos nesugebėjo gana organizuotai pasipriešinti. Tačiau pačioje tvirtovėje vokiečių laukė itin nemaloni staigmena.

Kai 3.15 val. prasidėjo masinis artilerijos apšaudymas, 135-ojo pėstininkų pulko 3-iasis batalionas buvo išsidėstęs per 30 metrų nuo Bugo upės, tiesiai priešais Vakarinę salą. Žemė drebėjo. Dangų užtemdė ugnies liežuviai ir dūmų kamuoliai. Vokiečių artilerijos daliniai tvirtovės gynybinį patvarumą silpnino minučių tikslumu: kas keturias minutes mirtį sėjusių sviedinių kruša pasislinkdavo pirmyn per 100 metrų. Tai buvo kruopščiai suplanuotas pragaras.

Po tokios uraganinės ugnies neturėjo likti akmens ant akmens. Bent jau taip manė šturmo dalinio pėstininkai, kol gulėjo prisispaudę prie žemės šalia upės. Kaip tik to jie vylėsi labiausiai, nes, jeigu mirtis nesurinks derliaus tvirtovės viduje, tada ji tikrai įsisuks į jų gretas.

Kai ištiksėjo pirmosios keturios minutės, kurios vokiečių kariams buvo panašios į ištisą amžinybę trunkančią perkūniją, lygiai 3.19 val. pirmosios šturmo bangos pėstininkai pašoko ant kojų. Jie nuvilko į vandenį gumines valtis, sušoko į jas ir tarsi šešėliai, apgaubti miglos ir dūmų, nusiyrė į kitą krantą. 3.23 val. pakilo antroji šturmo banga. Iki rytinio upės kranto kareiviai nusigavo tarsi per mokymus. Greitai pakilo nuožulniu krantu aukštyn, tada krito į aukštą žolę ir prigludo prie žemės. Pragariškas šėlsmas virš jų danguje ir prieš juos ant žemės. 3.27 val. 1-ojo būrio vadas leitenantas Wieltschas pakilo nuo žemės. Pistoletas karininko dešinėje rankoje buvo pritvirtintas dirželiu prie dėklo, kad prireikus jo abi rankos būtų laisvos ir galėtų mėtyti rankines granatas, kurias buvo užsikišęs už diržo ir susidėjęs į du brezentinius krepšius, permestus jam per pečius. Komanduoti nebuvo jokios prasmės. Trumpais perbėgimais jie kirto sodą, prabėgo pro vaismedžius ir senas arklides. Po to perbėgo kelią, einantį palei pylimus. Dabar jie įsiverš į tvirtovę per sugriautą sargo namelį prie vartų. Tačiau čia jų laukė pirma staigmena. Masinis apšaudymas (netgi iš

2. Bresto tvirtovė.

130-ojo ir 135-ojo pėstininkų pulkų batalionų ataka.

A – Centrinė sala; B – Šiaurinė sala; C – Vakarinė sala;

D – Pietinė sala; 1 – tvirtovės cerkvė; 2 – karininkų valgykla; 3, 4 – kareivinės;

5 – komisaro Fomino atramos punktas; 6 – Rytinis fortas.

sunkiųjų 600 mm mortyrų) masyviam tvirtovės mūriui pakenkė gana nežymiai. Viskas, ką pavyko padaryti vokiečių artileristams, – pažadinti tarsi pagal aliarmą tvirtovės įgulą. Pusnuogiai rusų kareiviai paknopstom puolė į savo kovos postus.

Artėjant vidurdieniui, 135-ojo ir 130-ojo pėstininkų pulkų batalionai vienoje ar dviejose vietose prasibrovė į tvirtovės gilumą. Tačiau prie Šiaurinės salos rytinio forto, kaip ir prie karininkų valgyklos bei kareivinių Centrinėje saloje, jiems nepavyko prasibrauti nė per centimetrą. Kelią užkirto sovietų snajperiai ir kulkosvaidininkai, įsitvirtinę sukiojamuosiuose šarvuotuose bokšteliuose. Kadangi puolantieji ir besiginantieji kovėsi artimajame mūšyje, vokiečių artilerija negalėjo įsikišti. Po vidurdienio į mūšį buvo mestas rezervas, 133-iasis pėstininkų pulkas. Bergždžiai. Į priešakines pozicijas buvo išstumta šturmo pabūklų baterija. Artileristai pleškino į priešų bunkerius iš 75 mm patrankų tiesiu taikymu. Bergždžiai.

Iki vakaro žuvusiųjų sąrašė jau buvo 21 karininkas ir 290 puskarininkų bei eilinių kareivių. Tarp jų atsidūrė ir bataliono vadas kapitonas Praxa ir 99-ojo artilerijos pulko 1-ojo bataliono vadas kapitonas Kraussas kartu su kovinio štabo karininkais. Visi suprato, kad taip pralaužti priešų gynybos nepavyks. Šturmo grupės buvo atšauktos, darbo

vėl turėjo imtis artilerija ir bombonešiai. Vokiečiai kaip įmanydami stengėsi nepataikyti į tvirtovės cerkvę: joje liko apsupti septyniasdešimt 3-ojo bataliono kareivių, kurie negalėjo pajudėti nei pirmyn, nei atgal. Laimei, jie turėjo radijo siųstuvą, per kurį galėjo pranešti divizijai apie savo buvimo vietą.

Išaušo trečioji Bresto tvirtovės šturmo diena.

Prasiskverbę pro dūmų kamuolius saulės spinduliai apšvietė sumaitotą rusų zenitinės artilerijos poziciją. Tarp nuolaužų ir plytgalijų gulėjo jefreitoriaus Teuchlerio kulkosvaidininkų skyriaus kareiviai iš jaunesniojo leitenanto Wieltscho būrio. Iš kulkosvaidininko gerklės veržėsi kančios kupinas gargimas. Kulka perskrodė jam plaučius, ir jis merdėjo. Kulkosvaidininkų skyriaus vadas sėdėjo nugara atsišliejęs į trikojį stovą tarsi suakmenėjęs. Jis jau seniai buvo miręs. Jefreitorius Teuchleris, kuriam buvo persauta krūtinė, gulėjo susmukęs ant šaudmenų dėžės. Ryškūs saulės spinduliai palietė jo veidą ir jefreitorius atgavo sąmonę. Lėtai ir atsargiai jis pasivertė ant šono. Iš visur sklido merdinčių sužeistųjų aimanos. Kaskart, kai kuris nors sužeistas karys pamėgindavo atsistoti ar nušliaužti už priedangos, kazemate maždaug už 300 metrų blykstelėdavo šūvio liepsna. Snajperiai! Kaip tik jie ir išguldė Teuchlerio skyrių.

Pusiaudienį stiprus 133-ojo pėstininkų pulko 1-ojo bataliono šturmo padalinys prasiveržė nuo vakarinės salos prie tvirtovės cerkvės. Įkliuvę į spąstus vokiečiai buvo išlaisvinti. Rado ir jefreitorių Teuchlerį. Tačiau pagalbon atskubėjęs šturmo dalinys nesugebėjo prasibrauti arčiau karininkų valgyklos.

Šiaurinės salos rytinis fortas taip pat vis dar laikėsi. Birželio 29 d. feldmaršalas Kesselringas bombarduoti tvirtovės pasiuntė pikruojamųjų bombonešių „Štuka“ eskadrą. Tačiau 500 kg bombos nedavė trokštamo rezultato. Po vidurdienio jau buvo mėtomos 1800 kg bombos. Tvirtovės mūras pradėjo byrėti. Tvirtovę paliko moterys ir vaikai, lydimi 400 kareivių. Tačiau karininkų valgykloje įsitvirtinę tvirtovės gynėjai toliau atkakliai priešinosi. Šį pastatą teko sugriauti iki pamatų. Niekas nepasidavė.

Birželio 30 d. 45-oji pėstininkų divizija pateikė operatyvinę ataskaitą su įrašu, kad tvirtovės užėmimo operacija įvykdyta. Vokiečių

Bresto tvirtovei apšaudyti buvo pasitelkta ir sunkiasvorė 600 mm savaeigė mortyra „Karl“.

divizijos paėmė į nelaisvę 7000 rusų kareivių, tarp kurių buvo 100 karininkų. Vokiečių pusėje žuvo 482 žmonės, iš kurių 40 buvo karininkai. Dar per 1000 žmonių buvo sužeista, daugelis sužeistųjų netrukus mirė. Apie vokiečių patirtus nuostolius galima spręsti iš to, kad iki birželio 30-osios Rytų fronte iš viso žuvo 8886 Vermachto kariai. Taigi, Bresto tvirtovės šturmui teko daugiau kaip 5 proc. visų per pirmąjį karo savaitę kritusių Vermachto karių.

Istorijos, panašios į Bresto tvirtovės gynimą, bet kurioje šalyje būtų plačiai pagarsintos, tačiau Bresto tvirtovės gynėjų drąsa ir didvyriškumas liko neapdainuoti. Iki pat Stalino mirties Sovietų Sąjungoje tvirtovės gynėjų žygdarbis buvo tarsi tyčia nugramzdintas ir užmarštį. Tvirtovė užimta, ir dauguma ją gynusių karių pasidavė į nelaisvę – stalinistai pasidavimą priešui laikė gėdingu poelgiu. Vadinasi, nebuvo ir jokių Bresto herojų. Šis skyrius tiesiog išbrauktas iš karo istorijos vadovėlių. Vadų ir eilinių kareivių vardai tiesiog ištrinti.

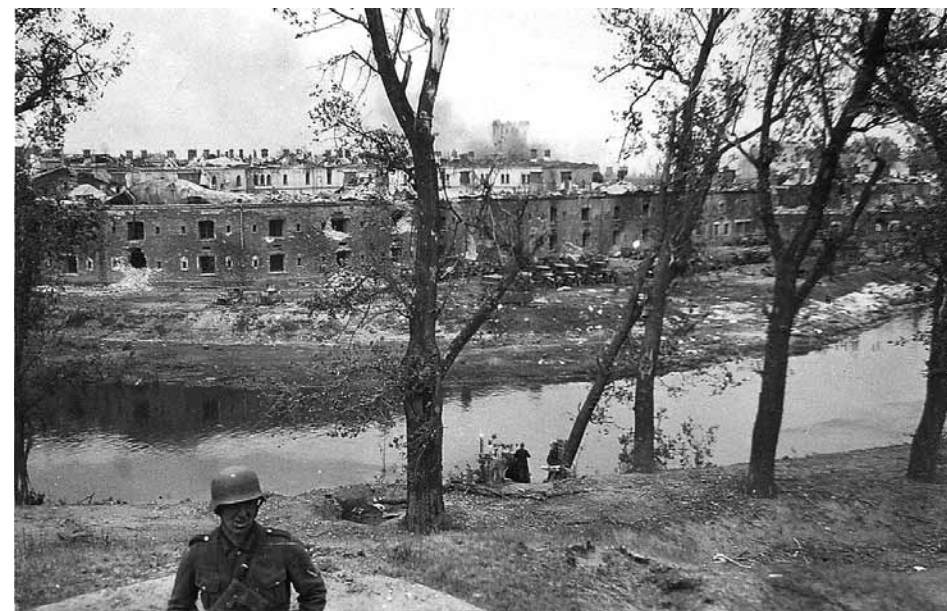
Tačiau 1956 m., prabėgus trejiems metams po Stalino mirties, buvo nedrąsiai pamėginta reabilituoti Bresto gynėjus. Publicistas Sergejus

Smirnovas išleido ploną knygele *Bresto didvyrių beiškant*. Skaitytojas iš šios knygos sužino, kad jos autoriui teko susidurti su daugybe sunkumų ieškant didvyrių, išgyvenusių Bresto pragarą: jie visi stengėsi nuslėpti savo praeitį, gyventi nepastebimai, nes, prabėgus penkiolikai metų po Bresto mūšio ir dešimčiai metų po karo, į juos vis dar buvo žiūrima su nepasitikėjimu, kaip į išdavikus. Smirnovas rašo:

„Rusijoje yra apie 400 išlikusių gyvų Bresto tvirtovės gynėjų. Dauguma jų, kai pakliuvo vokiečiams ir nelaisvę, buvo sunkiai sužeisti. Reikia pripažinti, kad mes ne visada su šiais žmonėmis elgėmės deramai. Jokia paslaptis, kad liaudies priešas Berija ir jo pakalikai visai skatino įskiepyti neteisingą požiūrį į buvusius karo belaisvius, nepriklausomai nuo to, koku būdu šie žmonės buvo paimti ir nelaisvę ir kaip jie elgėsi joje būdami. Štai priežastis, dėl kurios iki šiol buvo nutylima tiesa apie Brestą.“

O kaip buvo iš tikrųjų?

Smirnovas atsakymą perskaitė ant kazematų sienų. Vienas iš gynėjų vinimi išraižė ant tinkuotos sienos: „Mūsų čia trejetas maskviečių – Ivanovas, Stepančikovas ir Šuntiajevas. Mes giname šią cerkvę ir

Vaizdas nuo Bugo pakrantės į vokiečių apšaudytą Bresto tvirtovę.

prisiekmė nepasiduoti. 1941 m. liepa.“ O žemiau prirašė: „Likau vienas. Stepančikovas ir Šuntiajevas žuvo. Vokiečiai cerkvėje. Pasilikau vieną rankinę granatą. Gyvas jiems nepasiduosiu.“

Kitoje vietoje skaitome tokį užrašą: „Viskas tik blogyn, tačiau mes neprarandame ryžto. Mes mirsime oriai. 1941 m. liepa.“

Vakarinėje saloje kareivinių rūsyje ant sienos paliktas įrašas: „Mirsiu, bet nepasiduosiu. Sudie, Tėvyne.“ Parašo nėra, tik data – 1941 07 20. Akivaizdu, kad pavienės gynėjų grupės tvirtovės rūsiuose priešinosi iki liepos pabaigos.

1956 m. pasaulis pagaliau sužinojo, kas vadovavo tvirtovės gynybai. Smirnovas rašo: „Iš rasto kovinio įsakymo Nr. 1 sužinojome centrinę tvirtovės dalį gynusių dalinių vadų pavardes: komisaras Fominas, kapitonas Zubačiovas, vyresnysis leitenantas Semenenko ir jaunesnysis

Į nelaisvę patekusius raudonarmiečius vokiečiai veda į užnugarį per Bresto geležinkelio tiltą. 1941 m. birželis.

leitenantas Vinogradovas.“ 44-ajam šaulių pulkui vadovavo Piotras Michailovičius Gavrilovas. Komisaras Fominas, kapitonas Zubačiovas ir jaunesnysis leitenantas Vinogradovas priklausė kovinei grupei, kuri išsiveržė iš tvirtovės birželio 25 d., tačiau Varšuvos plente prieš ją apsupo ir sunaikino. Šie trys karininkai buvo paimti į nelaisvę. Vinogradovas išgyveno karą. Smirnovas surado jį Vologdoje, kur jis, niekieno neatpažintas iki pat 1956 m., dirbo kalviu. Pagal Vinogradovo pasakojimą, „prieš mėginimą prasiveržti komisaras Fominas persirengė eiliniu, nuvilkęs uniformą nuo žuvusio kareivio, tačiau karo belaisvių surinkimo punkte vienas kareivis komisarą atpažino ir išdavė vokiečiams, kurie Fominą iš karto sušaudė. Zubačiovas mirė nelaisvėje. Majoras Gavrilovas, nors ir buvo sunkiai sužeistas, joje išgyveno. Nenorėdamas pasiduoti, jis metė rankinę granatą ir nukovė vokiečių kareivį“.

Praėjo daug laiko, kol Bresto herojų vardai buvo įrašyti į Sovietų Sąjungos istoriją. To tikrai nusipelnė. Tai, kaip jie kovėsi, jų atkaklumas, atsidavimas pareigai, narsa beviltiškų aplinkybių akivaizdoje, kovingumas ir noras priešintis – visa tai buvo būdinga sovietų kariams. Vokiečių divizionams ne kartą teko susidurti su panašiomis narsumo apraiškomis.

Bresto gynėjų atkaklumas ir ištikimybė priešais padarė didžiulį įspūdį vokiečiams. Karo istorija žino labai mažai pavyzdžių, kai buvo demonstruojama tokia herojiška panieka mirčiai. Kai generolas pulkininkas Guderianas gavo ataskaitas apie šią operaciją, štai ką pasakė armijos vyriausiosios vadovybės sąveikos su tankų grupe karininkui majorui von Belowui:

– Šie žmonės nusipelnė pačios didžiausios pagarbos.